

Marx ile Schmitt Arasında: Radikal Demokrasi Projesi ve Yöneltilen Eleştiriler

Abdulvahap AKINCI

Doç. Dr., Kocaeli Üniversitesi, SBF, Siyaset Bilimi ve Kamu Yön.
abdulvahap.akinci@kocaeli.edu.tr
<https://orcid.org/0000-0001-9973-1118>

Makale Başvuru Tarihi : 19.09.2022

Makale Yayın Tarihi : 25.10.2022

Makale Türü : Araştırma Makalesi

Eray BAYRAMOĞLU

Yüksek Lisans öğrencisi, Kocaeli Üniversitesi, SBE, Siyaset ve Sosyal Bilimler ABD
bayramoglueray@yandex.com
<https://orcid.org/0000-0001-5240-3491>

Özet

Anahtar Kelimeler:

Karl Marx,
Carl Schmitt,
Radikal Demokrasi,
Post-Marksizm
Post-Modernizm,
Ernesto Laclau
Chantal Mouffe

Soğuk Savaş sonrası oluşan düzenin felce uğramasıyla nihai noktaya reel sosyalizmin çözülüşüyle varılmıştır. Liberalizm, sosyalizm karşısında zaferle ayrılmıştır fakat bu zafer dünyayı daha iyi bir yer haline getirmemiştir. Gittikçe güçlenen anti-demokratik eğilimler, liberal devletlerin pratikleri liberalizmin krizinin sürdüğünün göstergesi niteliğini taşımaktadır. Solun yeni bir anlayış ortaya koymaması, liberalizmin reel sosyalizmin çözülüşünün ardından kusursuz görülüp eksikliklerin fark edilip giderilmemesi bir boşluğa neden olmaktadır.

Bu çalışmada sosyalizmin ve liberalizmin yaşadığı krizin yarattığı boşluğu doldurma amacıyla tasarlanan, teorisyenliğini Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe'un yaptığı radikal demokrasi projesi anlatılmaktadır. Radikal demokrasi, neoliberalleşmeyle beraber güçlü bir şekilde ortaya çıkan yeni-muhafazakâr tehdide karşı püskürtme işlevi görmesi planlanan bir proje olma niteliğini de taşımaktadır. Radikal demokrasi projesinin düşünsel kökenlerinden, temel kavramlarından ve projeye çeşitli kesimlerce getirilen eleştirilerden bahsedilmiştir. Çalışmanın amacı, radikal demokrasi projesinin doğruluğu ya da yanlışlığından öte öne sürülen fikirlerin, eleştirilerin ve yarattığı tartışmaların genel bir çerçevesinin çizilmesidir.

Between Marx and Schmitt: The Radical Democracy Project and the Criticism

Raised Against

Abstract

Keywords:

Karl Marx,
Carl Schmitt,
Radical Democracy,
Post-Marxism,
Postmodernism,
Ernesto Laclau
Chantal Mouffe

The endpoint was reached by the downfall of the reel socialism upon the paralyzing of the order that recurred after the Cold War. Liberalism emerged triumphant against socialism but this triumphant hasn't made the world a better place. The practices of the governments and the anti-democratic leanings that gravitate toward further have become an evidential value that the crisis of liberalism continues. The fact that after the downfall of reel socialism liberalism was thought perfect and incapacitated from noticing & rectifying the flaws and the left not developing a new understanding has caused a gap.

This study explains the radical democracy project Ernesto Laclau and Chantal Mouffe theorized in which the purpose is to fill the gap in the crisis created by socialism and liberalism. Against the neo-conservative threat that has emerged influentially with neo-liberalization, radical democracy can also be qualified as a project that is planned to act as a repelling factor. The study includes the criticism brought to the project by various people, the basic concepts, and the intellectual origins of radical democracy. This study aims to depict a general framework of the ideas and criticism proposed, and of the debates that are put forward rather than the truth or falsity of the radical democracy project.

GİRİŞ

20. yüzyıl, Eric Hobsbawm'ın 20. Yüzyılı anlatan kitabını adlandırdığı gibi 'aşırılıklar çağı'dır. İdeolojilerin somutlaştığı, eski değerlerin sorgulanıp yeni değerlerin üretildiği, iki büyük savaşın yaşandığı, yüzyılın başlarında yeni dünyanın başlangıcı görülen siyasal sistemlerin çözüldüğü 'kısa yüzyıl'dır (Hobsbawm, 1996: 18-23). Fransız Devrimi ile revaçta olan halk egemenliğinin yerini zamanla kısmen işçilerin egemenliği, çoğunlukla da çoğunluğun egemenliği almıştır. Bu açıdan sosyalizm, liberalizm ve demokrasi etrafında yoğun tartışmalar gerçekleştirilmiştir.

İkinci Dünya Savaşı'nın ardından dünya her ne kadar iki kutba bölünmüş olsa da bu ikilik varlığını basit bir şekilde sürdürmemiştir. Sosyalist ve liberal dünyanın arasında kalan kimi devletler olmuş, bunlar "Bağlantısızlar Hareketi" gibi çeşitli inisiyatiflerle temsil edilmiştir. Yani iki kutuplu dünyaya karşılık alternatif düzen arayışında olan devletler de olmuştur. Kaldı ki bu tartışmalar uzun sürmemiştir.

Küreselleşmeyle beraber ulusların arasındaki sınırlar gevşemiş; ulus-devletin homojen tasavvuru da bu durumdan payını almıştır. Reel sosyalizmin çözümlüyle beraber meşhur iki kutuplu dünya sona ermiş; liberal demokrasi tabiri caizse rahat bir nefes almıştır. Artık sınıfsal tartışmalar politik alandaki hâkimiyetini yitirmiştir. Bu noktada yeni toplumsal hareketler adı verilen kimlik siyaseti merkeze oturmuştur.

Berlin Duvarı'nın yıkılışının ardından Fukuyama liberal demokrasilerin mutlak zaferini ilan etmiştir. Buna karşın entelektüel çevrelerde gerek liberal demokrasinin gerekse onun ortaya koyduğu kurumların ortaya çıkan yeni durumla baş etmesinin zor olacağı ve bu noktada liberal demokrasinin de çıkmaza girebileceği üzerinde durulmuştur.

Liberal demokrasiye farklı yönleri ön plana çıkarılarak eleştiriler yöneltmiştir. Alex Callinicos, siyasal katılım, hesap verebilirlik ve gösteri özgürlüğü gibi alanlarda söylemlerinin aksine gerekli çözümü üretmeyen liberal demokrasinin başarısızlığının altını çizmiştir. Buna karşın Brian Barry, liberal demokrasinin grup hak ve taleplerine ikincil bir önem vermesi üzerinden liberal demokrasiyi eleştirmiştir. James Fishkin ise liberal demokrasilerde yanlış bilgi ve yüzeysel bir tartışma yürütüldüğünü ve seçmenlerin siyasal süreçlerin gerektiği gibi içinde olmadığını belirtmiştir. Bütün bu tartışmalara rağmen söz konusu yazarlar liberal demokrasinin içinde bulunduğu krizi aşması için bir alternatif geliştirememişlerdir. Liberal demokrasinin içine düştüğü krizden çıkması için alternatif öneriyi Jürgen Habermas, Chantal Mouffe ve John Rawls gibi düşünürler geliştirmişlerdir (Kanatlı, 2014: 116).

Chantal Mouffe ve Ernesto Laclau hem reel sosyalizmin çöküşüyle beraber resmîyet kazanan sosyalizmin krizine hem de küreselleşmeyle beraber kimlik siyasetinin yaygınlaşmasına cevap veremeyen liberal demokrasinin krizine çözüm üretmek amacıyla 1985'te Hegemonya ve Sosyalist Strateji'yi yayınlamışlardır. Hegemonya ve Sosyalist Strateji'de krizlere çözüm olarak yeni bir demokrasi projesi önerilmiştir: radikal demokrasi.

Radikal demokrasi kurgulanırken post-Marksizm kavramsallaştırmasından hareket edilmiştir. Post-Marksizm kavramsallaştırmayla birlikte Mouffe ve Laclau, marksizmin önemli kavramsallaştırmalarından olan sınıf egemenliği yaklaşımını terk etmiş ve bunun yerine çoğulculuğu ön plana çıkaran bir kitle demokrasisi yaklaşımı benimsemiştir (Heywood, 2014: 146). Bu yeni yaklaşıma göre kapitalizm herhangi bir devrim olmadan da dönüşebilir. Bu dönüşümü sağlayacak olan ise sivil inisiyatiflerin hayata geçireceği çoğulcu bir kitle demokrasi anlayışıdır (Özdemir, 2013: 82).

Radikal demokrasi, demokratik bir toplum inşasını öngörmekte ve bunun için sivil toplum-devlet ilişkisini yeniden kurarak kamusal alanın demokratikleşmesini sağlama çabasıdır. Bu bağlamda liberal demokrasinin katılımcılığı mümkün kılan normatif ve kurumsal bir demokrasi modelini siyasal hayata yerleştirme çabası olarak görülebilir (Keyman, 1999: 11). Bu demokrasi projesini incelemeyen önce düşünsel kökenlerinden bahsetmekte fayda var.

DÜŞÜNSEL KÖKENLER: MARKSİZM VE SCHMITT

Marksizm ve Schmitt'in bir araya gelmesi sık görülen bir şey değildir. Yazarların sol geçmişe sahip olmaları Marksizm ile bağlantılarını sağlarken özellikle Chantal Mouffe'un Carl Schmitt'e özel ilgisi Schmitt ile olan bağlantıyı sağlamaktadır.

Carl Schmitt'in merkez kavramı; siyasaldır. Schmitt, siyasalın devletten önce geldiğini söyleyerek siyasalın devlete sıkıştırılmaya çalışılmasını hata olarak görür. Siyasalın anlaşılması için ekonomide nasıl kar-zarar gibi bir karşılık varsa siyasalda da olması gerektiğini düşünerek dost-düşman kavramını öne sürer. Siyasaldaki düşman, ötekidir, dışarıdadır.

Schmitt'in düşmanı, liberalizmdeki gibi rakip değildir. Bunun yanı sıra hasım da değildir. Karşıtlıklar eğer dost-düşman ayrımına yaklaşırsa siyasallaşır. Bu açıdan siyasallaşma için ayrım olmazsa olmazdır. Schmitt bunun yanı sıra devlet, cumhuriyet, hukuk devleti gibi kavramların, mücadele edilecek bir öteki olmadıkça anlam taşımadığına dikkat çeker (Schmitt, 2012: 49-61). Dost-düşman antagonizması, siyasalı belirleyen ise siyasalın içindeki kavramlar, antagonizmadan bağımsız düşünülemez.

Mouffe, Schmitt'i takip ederek siyasal ile siyaset arasında bir ayrıma gitmeyi tercih eder. Toplumsal ilişkilerde farklı şekillerde ortaya çıkan antagonizma boyutunu siyasal olarak tanımlarken siyasetin siyasalın etkisinde olduğunu söyler. Toplumsal düzen kurma amacı güden pratik, söylem ve kurumların bütünü siyaset olarak tanımlar. Siyaset, siyasalın etkisinde olduğundan dolayı çelişkili olabilecek koşulları da beraberinde taşır (Mouffe, 2015: 22-23). Siyasala önceliğin verildiği açıktır. Schmitt, siyasal ile devletin karıştırılmasından yola çıkarken Mouffe'un siyasal ile siyaset ayrımından hareket ettiği görülmektedir.

Mouffe, biz-onlar şeklindeki bir kurguyu tercih etmiştir. Buradaki biz ve onlar, Schmitt'in dost-düşman antagonizmasından farklıdır. Biz-onlar, farklılık ilkesi çerçevesinde Derrida'ya dayandırılarak geliştirilmiştir. Kimliğin var olması için farklılık gereklidir; farklılık ise öteki ile mümkündür. Yani bir kimliğin var oluşu, kimliğin karşısında yer alan onlar ile mümkündür. Biz-onlar ilişkisi Schmitt'te olduğu gibi antagonistik olmak zorunda değildir; yalnızca kimliğin var oluşu anlamında farklılık ilkesini karşılama görevi de üstlenebilir. Yine de Mouffe, biz-onlar ayrımının dost-düşman antagonizmasına dönüşebileceğini reddetmez (Mouffe, 2015: 24-25). Biz-onlar ile dost-düşman özdeşleştirilmesine gidilmesi için biz-onlar arasında var oluşlarını tehdit eden bir durumun meydana gelmesi gereklidir. Böylelikle kavramsal olarak antagonistik bir dönüşüm sağlanacak ve biz-öteki, Schmittçi anlam kazanacaktır.

Mouffe'un Schmitt'i referans noktası olarak ele aldığı bir diğer yer ise liberalizm eleştirisidir. Schmitt, demokrasi ile liberalizm arasındaki mesafeyi açma taraftarıdır çünkü ikisinin bir arada olmasının zorunlu olduğu düşüncesi bir 'kamı'dır (Kardeş, 2015: 249). Demokrasi eşitlere eşit şekilde yaklaşırken eşit olmayanlara da eşit olmayan şekilde yaklaşır. Türdeşlik demokrasinin olmazsa olmazıdır, türdeşliğin sağlanması için türdeş olmayanların dışlanması demokrasi açısından meşrudur (Schmitt, 2014: 25). Schmitt'e göre liberalizm, dışlamayı içermediğinden dolayı yanılğı içindedir (Kardeş, 2015: 250). Demokrasi antagonizmayı kabul ederken liberal söylemde antagonizma reddedilir. Öyleyse demokrasi ile liberalizm arasında bir ayrıma gitmek zorunludur. Akıncı'ya göre de demokrasi ile liberalizm arasında özünde bir ayrımın bulunduğu söylenebilir (2011: 24).

Schmitt, liberalizmin siyasal olan demokrasinin yerine 'insanlık demokrasisi' adını verdiği bir demokrasiyi öne sürdüğünü söyler. Böyle bir demokrasinin varlığından bahsedilemeyeceğini belirtir. Schmitt'e göre demokrasinin olduğu yerde 'yabancı' tanımı da vardır (Schmitt, 2014: 27-29). Yani Schmitt, liberalizmin demokrasinin özünde söylem düzeyinde var olduğunu düşünür. Pratikte demokrasinin olduğu yerde türdeşlik kaçınılmazdır. Türdeşliğin olduğu yerde türdeş olmayanlar dışlanıyorsa, liberalizm de demokrasi ile ilişkiliyse demek ki liberalizmin evrensel eşitliğinin imkânı yoktur.

Siyasal kavramına ne bireysel haklar ne de güçler ayrılığı dahildir (Kardeş, 2015: 253). Liberalizm ise bireysel hakları ve güçler ayrılığını merkezine oturtur. Bir kez daha liberalizmin, Schmitt açısından siyasala dahil

edilmediğini görmüş oluruz. Buna karşılık demokrasiyi daha gerçekçi ve uygulanabilir bulduğu açıktır. Ne de olsa demokrasi kavramında bir 'öteki' bulunur, dışlanan kesimler mevcuttur. Antagonizmanın Schmitt'in siyasalındaki belirleyiciliği açıkça ortadadır.

Mouffe, Schmitt'ten ilk olarak liberalizme getirdiği eleştirilerden kaynaklı olarak etkilendiğini söylemektedir. Demokrasinin biçimlerinden olan toplulaştırıcı demokrasiyi ve müzakereci demokrasiyi eleştiren Mouffe, Schmitt'in liberalizm eleştirisinin her ikisini de kapsadığını düşünür. Toplulaştırıcı modelde ekonomi öne çıkarken müzakereci model, etiği öne çıkarmaktadır. Mouffe, liberalizmin rasyonalizme ve bireyciliğe dayanmasından dolayı antagonizmayı göremediğini düşünmektedir. Liberal rasyonalite, rasyonalizm ile bir uzlaşma sağlanabileceğini düşünürken Mouffe çatışmaların tamamen ortadan kalktığı bir uzlaşmanın mümkün olmadığını düşünür. Önemli olan çatışmaların tehditkâr bir biçimde sürdürülmesinin önüne geçmektedir. Liberal bireycilik ise biz-onlar şeklinde meydana gelen kolektif kimlikleri kavramaktan yoksundur (Mouffe, 2015: 156-157). Mouffe ve Schmitt'in liberalizm eleştirilerinin hemen hemen paralel olduğu göze çarpmaktadır.

Mouffe, Schmitt'in liberalizm eleştirisine genel olarak katılsa da ayrıldığı bir nokta vardır; demokrasi ile liberalizmin birlikte olamayacağını savunması... Oysa Mouffe'un radikal demokrasi projesi, liberal-demokratik bir projedir. Bu açıdan liberalizm ve demokrasi, çoğulculuğu sağlayacak olmalıdır. Mouffe eğer siyasal kavramı kabul ediyorsa liberalizm eleştirisini de genel olarak benimsiyorsa liberal-demokratik bir projeyi nasıl ortaya koyabilmektedir? Bu durumda Mouffe, agonizma kavramını devreye sokar. Antagonizma dost-düşman çatışmasına dayanıyorsa ve bu çatışma ortadan kaldırmayı da içeriyorsa çoğulculuk mümkün olamayacaktır hatta bir yıkıma götürebilecektir. Agonizma ile siyasaldaki çatışmalar, dost-düşman ilişkisi çerçevesinde gelişmez; birbirlerini meşru gören hasımlar vardır. Bu hasımlar belli ahlaki-siyasi ilkeleri ortaklaşa benimserler ancak ilkeleri yorumlayış açısından birbirlerinden ayrılmaktadırlar (Mouffe, 2015: 158). Yukarıda da belirttiğimiz gibi antagonizma reddedilmez ancak antagonizmanın Schmittçi anlamda meydana gelmesi de kabul görmez. Öyleyse çoğulcu demokrasiyi var etmemiz için agonizmayı merkeze oturtmalıyız. Agonizmasız bir demokrasi, antagonizmanın yaratacağı yıkımdan başka bir şey olmayacaktır. Kaldı ki Schmitt'in antagonizmasının iç savaşa yol açabileceği düşünüldüğünden dolayı agonizma ihtiyacı doğmaktadır (Hansen ve Sonnichsen, 2014: 268). Radikal demokrasi agonistik bir demokrasi içinde var olabilmektedir. Kendi başına, agonistik demokrasi ortamının dışında radikal demokrasinin bir anlamı olmadığını söylemek mümkündür.

Chantal Mouffe, Schmitt'i eleştirel bir şekilde benimsemeyi tercih eder. Schmitt'in öne sürdüklerinin gerçekliği reddedilmez ancak olduğu gibi kabul etmek de mümkün değildir. Öyleyse yapı-bozuma uğratılması gereklidir. Schmitt'in akıbetine Marksizm de uğrayacaktır. Kaldı ki hem Mouffe hem Laclau, durağanlığı kabul etmezler. Akışkanlığın olduğu bir toplumsal teorinin durağan olması mümkün değildir. Krizlere çözüm bulmak için 'radikal' davranmak gereklidir.

Laclau ya da Mouffe her ne kadar radikal demokrasiyi sol kanat bir proje olarak tanımlama gayreti içinde olsalar da Marksizm ile bağlantılarının sınırlı olduğunu söylemek mümkün. Marksizm doğrudan teorik bir dayanak olmaktan öte krizde olduğu için yapı-bozuma uğratılmaktan kaçınılması mümkün olmayan bir teoridir. Bu açıdan yazarlar, kendileri için söylenen post-Marksizm sıfatlandırmasını reddetmediklerini söylerler. Marksizm, Leninizm'den ayrıştırılmaktadır çünkü yazarlara göre Marksizm'in çeşitlenmesinin önündeki engel, Leninizm'dir (Laclau ve Mouffe, 2012: 9-10).

Çağdaş dünyaya bakıldığında işçi sınıfını merkeze alan, devrimi toplumsal değişimin kaçınılmaz aracı olarak gören, çoğulcu değil, bütünlük ve homojen bir kolektif iradeye dayanan sosyalizm krizdedir. Çağdaş dünya çoğulcu bir karaktere sahiptir. Ne evrensel söylemlerin revaçta olduğu bir dünya ne de özel görevler verilmiş ve ayrıcalıkları olan bir sınıfa dayanan mücadelelerin olduğu bir dünya vardır (Laclau ve Mouffe, 2012: 26-29). Özünde bu görüşlerini değerlendirdiğimizde, teorik düzlemlerinin post-Marksizm ile sınırlı olmayıp; post-modernist bir dünya tahayyülünü de içerdiği görülmektedir.

Laclau ve Mouffe, Marksizm'in krizini Karl Kautsky'nin teorik önermeleri ile ortaya koymaktadırlar. Kautsky toplumsal antagonizmaları kapitalizmin sabitleştirdiği bir yapıya bağlayarak indirgemecilik yapmaktadır. Oysa

Rosa Luxemburg, toplumsal mücadelelerin farklı anlamlar ve çeşitli öznelerden oluşan eklemlenmeler taşıyabileceğini öne sürerek indirgemecilikten kaçınmıştır. Kautsky genellemeci bir çerçeve çizmeye odaklanmıştır. Böylelikle Marksizm'in kapalı, hareketsiz bir yapı inşa ettiği düşünülür (Laclau ve Mouffe, 2012: 32-45). Kautsky'e bakarak Luxemburg, Laclau ve Mouffe'un olumsuzladığı 'donuk' Marksizm'den ayrılmaktadır. Klasik Marksizm'den ayrılan isimler, yazarlar için önemlidir çünkü hegemonya kavramının doğuşu klasik Marksizm'den kopuşla mümkün olmuştur.

Kapitalizmin örgütlü hale gelmesi ve klasik Marksizm'in kapitalizmin krizi teorisinin yerini Marksizm'in krizi almıştır. Toplumsal yapıda sağlanması muhtemel birlikler artık yeniden-eklemlenme yoluyla, istikrarsız ve karmaşık bir şekilde mümkün olabilecektir (Laclau ve Mouffe, 2012: 47-48). Marksizm bunu öngörememiştir; daha statik bir teori sunmaktadır. Marksist bilim anlayışı Mouffe ve Laclau tarafından ironik bulunur. Marksist bilim anlayışının ortaya koyduğu altyapı yasalarının statükocu ve sınırlayıcı olduğu düşünülür.

Revizyonizmin klasik Marksistler için olumsuz bir kavram olduğu bilinmektedir. Laclau ve Mouffe'a göreyse Marksizm'in yaşadığı krize bir tepkidir. Eduard Bernstein önemli revizyonistler arasında öne çıkmaktadır çünkü altyapı-üstyapı tartışmasına girmekten öte siyasal, ekonomiden bağımsızlaştırmaya çalışmıştır. Bernstein, Ortodoks Marksizm'e göre kapitalizmin yaşadığı değişimleri gözlemleyebilmiştir. Bernstein, toplumsal ilişkilerin, tekniğin ekonomiye bağımlılığının eskiye oranla azaldığını düşünmüştür. Böylelikle altyapının üstyapıyı belirlediği düşüncesinden de bir kopuş gözükmektedir. Ekonomide yaşanan değişim işçi sınıfının bütünlüğünü de etkilemiş; işçi sınıfı gittikçe bölünmüştür. Diğer bir deyişle sınıfın içinde ayrım noktaları, farklılaşma ortaya çıkmıştır. Sosyal demokrasi sınıfsal birliği sağlayacaktır ve yalnızca işçi sınıfının değil; tüm ezilenlerin partisi olarak... Bernstein'a göre artık işçi sınıfı, sınıf olmasının ötesinde ulusallaşmıştır; sınıfın üyeleri aynı zamanda yurttaşlardır (Laclau ve Mouffe, 2012: 69-72; 76).

Bernstein çoğunluk diktatörlüğüne karşı çıkmakta ve bunu demokrasi dışı görmektedir. Demokrasi kavramının hukuki olarak toplumun bütün üyelerinin eşitliğini vurgulayan bir kavram olduğunun altını çizen Bernstein, toplum ne kadar çok bilinçlenirse, demokrasinin herkese en üst derecede özgürlüğü sunacağını düşünmektedir. Çoğunluğun bireysel özgürlükleri kalıcı olarak zedeleyecek düzenlemeler yapmayacağını, çünkü bugünün çoğunluğunun yarımın azınlığı haline gelme ihtimali olduğu savunan Bernstein, demokratik kurumlar ne kadar uzun süre varlığını sürdürür yani kurumsallaşırsa, o kadar fazla azınlık haklarına saygı duyulacağını ve siyasi mücadelenin daha az keskin olacağını savunmaktadır (Bernstein, 1899: 27).

Laclau ve Mouffe, Bernstein'in çıkışlarını eksik de olsa değerli bulduğu açıktır. Özünde bu tutumların ardında Marksizm'in klasik anlatılarının dışına çıkılması gerektiği düşüncesi yatmaktadır çünkü kendileri de Marksizm'e bağlı kalmamalarını, ötesine geçmelerini bu çerçevede değerlendirmektedirler. Norman Geras, Laclau ve Mouffe'un Marksizm'e yaklaşımlarını Bernstein'in revizyonizmiyle eşdeğer görür. Bernstein'da da Marksizm'e sözde düzeltme getiren ancak Marksizm'den tamamen kopuk bir anlayış söz konusudur (Aktaran Kundakçı, 2015: 229-230).

Marksizm'in yaşadığı krize tepki olarak bir diğer ismi öne çıkarırlar; Georges Sorel. Sorel'in Marksizm'e ilgisinin kaynağında yeni toplumun öncülüğünü yapacak olan özne olan proletaryanın meydana gelme teorisidir. Sorel aynı zamanda burjuva demokrasinin işçi sınıfında yabancılaşmaya yol açtığını düşünür. Burjuva toplumunun yerini alabilecek bir sınıf olan proletarya, burjuva demokrasisinde güç kaybına uğramaktadır. Yapılması gereken devrimci sendikalizmden başka bir şey olmamalıdır. Sorel blok kavramına önem vermektedir. Toplumdaki belli gruplar, belli ekonomik örgütlenme anlayışlarını savunmaktadırlar. İşte bu grupların düşüncelerini topluma empoze etme iradesi, toplum halinde bir araya gelmenin belirleyicisidir. Bloklar, çeşitli grupların bir araya gelerek bütünlüğü oluşturdukları toparlanma kutuplarıdır (Laclau ve Mouffe, 2012: 79-82). Böylelikle klasik anlayıştaki kaba sınıfsal birlik düşüncesinin Sorel'de de esnediğini görürüz. Toplum yapısı değişmiştir ve bütünlük; farklı grupların bir araya gelmesiyle mümkün olabilmektedir.

Klasik Marksizm'den kopuş anlamında en çarpıcı çıkışı ise Antonio Gramsci yapmıştır. Gramsci, ekonomizme karşı durmuş; kültürü incelemiş ve hegemonyayı ortaya atmıştır (Aktaran Okutan, 2006: 90). Laclau ve Mouffe

için Gramsci'nin 'hegemonya' kavramı önemli bir yer tutmaktadır. Öyle ki agonistik demokrasinin bir ayağı Schmitt'in antagonizması ise öteki ayağı Gramsci'nin 'yenilenmiş' hegemonya kavramıdır. Hegemonya kavramı hem Batı Avrupa'da hem de Rusya'da sıklıkla öne çıkmıştır. Kavramın çıkış noktasında burjuvazinin yerine getirmesi gereken görevleri yerine getirmemesi yatmamaktadır. Bu görevlerin yerine getirilmemesi, sosyalizmin önünde engel olarak görülmüştür. Bu noktada proletarya, burjuva devriminin gerekliliklerini yerini getirip sosyalizme geçmelidir düşüncesi hâkim olmuştur (Laclau ve Mouffe, 2012: 91-92).

Gramsci'nin hegemonyası, Leninizm'den doğmuştur. İtalya'da burjuvaziye karşı bir devrimin ittifaksız yapılamayacağını ve bu ittifakın kurucusunun ise proletarya olduğunu düşünmektedir. Lenin'deki gibi buradaki hegemonya da sınıf ittifakına dayanmakta; proletaryanın önderliği ise politik önderlik ile sınırlıdır. Entelektüel ve ahlaki önderliğin de teoriye girmesiyle Leninizm'in hegemonya anlayışından bir kopuş söz konusu olur. Entelektüel ve ahlaki önderliğin ideolojiyi araçsallaştırmasıyla kolektif irade meydana gelmektedir. Kolektif iradenin meydana gelişi, tarihsel bloğun birleşiminden başka bir şeyi ifade etmez. Politik önderliğin ötesine geçen bir durum söz konusudur. Kolektif iradede çeşitli özneler vardır, öznelerin kendi hedefleri olsa da bir amaç uğruna bir araya gelmişlerdir. Laclau ve Mouffe bu anlayışın, Leninizm'in sınıf ittifakından farklı olduğunu ileri sürerler (2012: 116-18). Laclau ve Mouffe'un Gramsci'nin üzerinde durması şaşırtıcı değildir çünkü Gramsci'nin kolektif iradesinde çoğulluk söz konusudur. Özneler çeşitlidir ve bu öznelerin ortak amaç için birbirlerine eklenmesinin dışında kendi hedefleri olduğu gerçeği yadsınmaz.

Gramsci, Laclau ve Mouffe için klasik Marksizm'e karşı bir dayanak noktası oluştursa da özcü anlayışı sürdürdüğü görüşlere sahiptir. Sınıflar, Gramsci için hala hegemonik mücadelelerde özel bir yere sahiptir (Duman, 2008: 124). Klasik Marksizm'in ayrıcalıklı özne düşüncesi, Gramsci'de de varlığını korumuştur. Oysa Laclau ve Mouffe, hegemonyayı Gramsci'den temellendirerek klasik Marksizm'in etkisinden kurtaracaklardır. Sadece bununla kalmayarak hegemonyayı sınıf yerine söyleme dayandırmışlardır. Gramsci'nin hegemonyası antagonistik ilişkileri tasfiye etmeyi amaçlar ancak Laclau ve Mouffe bunu görememektedir (Kaygalak, 2001: 40).

Laclau ve Mouffe'a göre hegemonyanın temel özellikleri arasında artık 'sabitsizlik' vardır. Hegemonize edilen görev ile bu görevi yerine getirecek sınıf arasındaki zorunlu bağlantı ortadan kalkarsa hegemonik bir eklenme meydana gelir. Bu noktada da kimliğin artık ilişkisel bir boyut kazandığı görülür. Zaten yazarlara göre zorunluluk ortadan kalktıkça ve ilişkisellik öne çıktıkça hegemonyadan bahsedilebilir. Sabitsizliğin meydana gelmesiyle toplumsal mücadeleler de sınıf sınırlarına bağlı kalmadan ortaya çıkabilir. Aynı zamanda işçi sınıfının ayrıcalıklı özne konumu da ortadan kalkacağından dolayı hegemonya mücadelesine eklenmiş bir öznenin başka bir anlam ifade etmeyecektir. İşçi sınıfının mutlak olarak ileriye doğru gittiği düşüncesi nasıl yanlışsa yeni toplumsal hareketlerin de mutlak anlamda ileriye doğru gideceği düşüncesi yanlış olacaktır (Laclau ve Mouffe, 2012: 145-148). Böylelikle yazarlar, hegemonya kavramını çağdaş dünyaya uygun hale getirmiş; klasik Marksizm ile olan özcü bağları koparmışlardır.

TEMEL KAVRAMLAR VE RADİKAL DEMOKRASİ PROJESİ

Laclau ve Mouffe'un düşünsel köklerine bakarak hem antagonizma, agonizma kavramından hem de hegemonya kavramından bahsedilmiş oldu. Bu noktada diğer kavramlardan da bahsederek radikal demokrasi projesinin genel çerçevesini çizilmeye çalışılacaktır.

A. Söylem

Söylem, ben ve öteki antagonizmasını yaratan, özneyi tanımlayan bir kavramdır. Söylem, toplumdaki her şeyi oluşturmaktadır. Söylemden bağımsız olarak ne özne ne kimlik ne çelişki ne de mücadele söz konusu olabilir (Duman, 2008: 126-128). Nesnenin var oluşu söyleme dayalıdır; nesne verili olmadıkça söylem dışında varlık gösteremez (Laclau ve Mouffe, 2012: 171). Radikal demokrasideki eklenmeler de söyleme dayalı pratiklerle meydana gelmektedir. Öyleyse Laclau ve Mouffe'a göre söylem, bütün kavramlardan önce gelendir.

Laclau ve Mouffe belli bir tanıma dayanan, bütünlük arz eden bir “toplum” anlayışının geçerli bir söylem nesnesi olmadığını düşünmektedir. İlişkisellik ileride de değineceğimiz üzere kimliklerin karakterlerini etkilemekte, sabitsizleştirmektedir. Böylelikle söylem nesnesinin saf içsel ya da dışsallığa sahip olmadığı ortaya çıkmaktadır. Yine de her söylemin kurucu aşamada farklılaştırmanın aksine homojenleştirici bir merkez yaratma eğilimi taşıdığı da reddedilmemektedir. Eklemlenmenin doğduğu yer kurucu aşamada merkez yaratma eğilimi taşıyan söylemsel alandır (Laclau ve Mouffe, 2012: 178-179; 181). Hegemonik eklemlenmelerin meydana gelişinde söylemin anahtar bir rol oynadığı söylenebilir.

B. Kimlik

Laclau ve Mouffe, kimliği antagonistik bir şekilde algılamakta ve farklılık çerçevesinde oluştuğunu öne sürmektedirler. Yani bir kimliğin tanımlanabilmesi için diğer kimliklerden farkı olması gerekmektedir. Ayrıca kimlikler bütünsel değil, dağınıktır. Tikel kimlikler çoğaldığından dolayı hegemonik eklemlenmeler yeni toplumsal mücadeleler açısından zorunlu hale gelmiştir (Özkan, 2018: 237-238). Yazarlara göre tüm kimlikler ilişkisel olduğundan dolayı artık bütünsel kimlik inşası da mümkün olamamaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012: 178). Yani yazarlar, Marksizm’in proletaryasının post-modern dünyada tek ya da bütünsel bir şekilde var olamayacağını düşünmektedirler. Hegemonyanın var olması için açık, sabit olmayan kimliklerin olduğu bir ilişkisellik gereklidir. Kapalı, sabit kimliklerin olduğu, bütünsel bir toplumsaldan bahsedildiği yerde hegemonyanın da var olamayacağı düşünülmektedir (Laclau ve Mouffe, 2012: 214). Kimlikler, agonistik demokrasi bağlamında söylemlerini üretmeli ve antagonizmadan kaçınmaları hedeflenmelidir (Balanuye, 2018: 83). Kimliklerin bu denli değişkenlik gösterdiği bir yerde kimliği tanımlamak başta da bahsettiğimiz gibi ancak farklılık ilkesiyle mümkün olabilmektedir. Bilinen anlamdaki toplumun da yazarlarca kabul edilmediği göze çarpmaktadır.

Kimlikler bütünsel bir şekilde var olamamakla beraber karakteristik olarak da tek başlarına tam anlamıyla varlık gösteremezler; kısmi bir anlama sahip olabilmektedirler. Kimliklere karakterini veren şey eklemlendiği söylemlerdir ve bu doğrultuda diğer kimliklerle beraber mücadele içinde karakteristik bir şekillenmeye tabi olurlar (Laclau ve Mouffe, 2012: 259). Yani hegemonya mücadelesi içerisinde kimliklerin tanımlanabilir hale geldiği ileri sürülebilir. Sanayi toplumunun istikrarsız yapısı kimliklerin de tanımlanabilirliğini zorlaştırmakta, anlamsal bir çeşitliliğe yol açabilmektedir (Laclau ve Mouffe, 2012: 262). Böylesine bir toplumsal yapıda eski toplumun sabitliğinin yarattığı anlam bütünlüğü mümkün olamaz çünkü kimlikler, kaygan bir zeminde var olmaktadır.

C. Eşdeğerlik Zinciri

Eşdeğerlik nesne tanımlamasını olumsuzlamayla gerçekleştirmekte ve olumsuzlama ile nesnelere negatif bir boyuta sahip olmaktadır. Negatif boyut antagonizmayı ifade etmektedir çünkü bir nesnenin ne olmadığından yola çıkılarak yapılan tanımlama doğal olarak ötekini var etmekten kaçamaz (Laclau ve Mouffe, 2012: 204-207). Ötekinin belirlenmesiyle beraber ötekinin karşısında olanların bir araya gelme olanakları da meydana gelmiş olur. Böylelikle ötekinin karşısında farklı talepleri bulunan hareketler bir hegemonya tesis etmek için eşdeğerlik zinciri yoluyla bir araya gelebilirler.

Solun amacı farklı hareketlerin bir araya geldiği eşdeğerlik zinciri oluşturmaktır (Mouffe, 2015: 153). Bu eşdeğerlik zinciri aracılığıyla sol, yeni hareketlere de yabancı kalmayacak ve yeni hegemonyanın tesis edilmesinde ortak hasma karşı kolektif bir yapı meydana getirebilecektir. Solun önceki ittifak, cephe vb. girişimlerinden tamamen farklı bir durum söz konusudur çünkü öncülüğü üstlenen bir sınıf yer almamakla beraber çokseslilik öne çıkmaktadır.

D. Yeni Toplumsal Hareketler

Küreselleşme olgusu ve bunun sonunda insanlığın içine düştüğü yeni durum bütün değişim ve dönüşümlerde etkili olmuştur. Ulrich Beck tarafından geliştirilmiş olan ve John Urry, Scott Lash ve Anthony Giddens tarafından paylaşılan “risk toplumu” tezi yaşanan yeni durumu ve bu durumun karışıklığını açıklama

noktasında önemlidir. Keyman (1999: 28), risk toplumunun üç temel özelliğinden bahsetmektedir. Bunlar: 1) sorunlar ve ilişkiler artık ulusal sınırları aşmıştır, b) artık siyasal çatışmaların alanı sadece gruplar veya sınıflar arasındaki ilişkileri değil, aynı zamanda sektörel ilişkileri de kapsamaktadır. 3) Risk toplumunda gelecekle ilgili belirsizliğin ve buna bağlı olarak ontolojik bir güven krizinin olduğu bir toplumsal ilişkiler ağını içinde barındırmaktadır.

Heywood (2006: 101)'un da belirttiği gibi, radikal demokrasi hem katılımı ve âdem-i merkeziyetçiliği hem de siyasal iktidarın olabildiğince dağılmasını bir zorunluluk olarak görmektedir.

Laclau ve Mouffe'un radikal demokrasi projesinin çıkış noktası bir nevi yeni toplumsal hareketlerdir. Bu hareketler, küreselleşmenin yaşanmasıyla beraber öne çıkmıştır. Küreselleşmenin demokrasiye etkisi o kadar büyüktür ki müzakereci demokrasinin uzlaşmaya dayalı olmasının sebebi olarak görülmektedir (Usta ve Akıncı, 2012: 94). Mouffe hem liberal demokrasiyi hem de onun müzakereci modelini, siyasetin doğasını anlayamadıkları gerekçesiyle eleştirmektedir. Mouffe “farklılıkların tanınmasını” kendi modelinin merkezine koymuştur (Kanatlı, 2014: 117).

Modern devletlerin inşa ettiği tekçi kimlik anlayışı, farklılıkları pek olumlu görmemiş ve hatta “öteki” olarak bütün olumsuzlukları ona yükleme yoluna gitmiştir. Bu bağlamda farklı kimlikler kaçınılması gereken olumsuzluklar şeklinde algılanmıştır (Özdemir, 2013: 74). Küreselleşme, farklılıkların çeşitli kimlikler aracılığıyla tanımlanmasının önünü açmıştır (Akıncı, 2011: 25). Tikel kimliklere sahip, merkeziyetçi olmayan, Laclau ve Mouffe'un sık sık bahsettiği gibi eklemlemelerle meydana gelen hareketlerdir. Eski, sabit, belli özneler çerçevesinde gelişen toplumsal hareketlerden oldukça farklıdır.

Yeni toplumsal mücadeleler, kapitalizmin yayılması ve devletin müdahalesi sonucunda ortaya çıkmıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kapitalizmin yapısal değişimi, özellikle refah devletlerinin öne çıktığı dönemdeki gelişmeler, çeşitli etkenleri tetikleyerek yeni toplumsal mücadelelerin doğmasına sebep olmuştur. Kapitalizmin yayılım alanı genişlemiş; her şey metalaşmıştır. Laclau ve Mouffe'a göre birey artık emeğini pazarlayan olmanın ötesinde sermayeye kültürden hastalığa, hastalıktan ölüme değin her alanda sermayeye bağımlıdır. Kapitalizmin her yere yayıldığı böylesi bir yerde çeşitli sorunlar, çeşitli mücadeleleri de kaçınılmaz olarak beraberinde getirmiştir. Devletin müdahalesi ise bürokratikleşmeye neden olmuş; bürokratikleşme, yeni antagonizmalar yaratmıştır (Laclau ve Mouffe, 2012: 244-249). İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni düzen bir milat olarak ele alınmaktadır. Gerçekten de bu dönemde post-modern teori hızlı bir yayılım göstermiş; ortaya çıkan yeni toplumsal mücadeleler, teoriyi de etkilemeyi başarabilmiştir. Devletin artan müdahalesinin doğrudan bürokratikleşmeyle özdeşleştirilmesi ise liberalizme kayan bir söylemdir. Oysa sol, Keynesyen politikaları yetersiz bulsa da olumsuzlamaktan kaçınmıştır. Bu açıdan yazarların devlet müdahalesini bürokratikleşmeye endeksleyerek olumsuzlaması, geçmişlerini göz önünde bulundurarak değerlendirdiğimizde şaşırtıcıdır. Kapitalizmin yayılımı ve bürokratikleşmenin yanı sıra kitle iletişim araçlarının sonucu olan yeni kültürün etkisini de göz ardı etmemek gerekir (Mouffe, 2012: 251-252). Yeni kültürün eskiye ait olanı etkilemesi, kimliklerin yapısal dönüşümüne yol açacak, öznelerin çeşitliliğini ve yeni mücadeleleri doğuracaktır.

Farklılıkların kendilerini kamusal alanda ifade edebilmesi ve bu bağlamda demokrasinin demokratikleştirilmesi bir zorunluluk olarak görülmeye başlanmıştır. Radikal demokrasi katılımcı bir anlayış ile liberal demokrasinin sorunların üstesinden gelebileceğini savunmuştur (Klein, 2000: 1; Köker, 1996: 115).

Yeni toplumsal hareketler, eşitlik ve özgürlük bağlamında değerlendirildiğinde eski hareketlerin öne çıkarttığı eşitliğin yerini özgürlük almıştır. Özgürlüğün eşitlikten daha fazla öne çıkarılması ise mücadeleleri bireyci bir hale sokmuştur. Laclau ve Mouffe, solun bu hareketleri liberal bularak olumsuzlamasını tehlikeli bulmaktadır çünkü bu boşluğu sağın doldurma riski vardır. Yeni toplumsal hareketlerin eski hareketlere göre bütünsel, dikişli olmaması, evrensel işçi sınıfı anlayışının reddedilmesi çoğulluğun ve demokratikleşmenin önünü açmaktadır. Böylelikle işçi sınıfı mücadelesi şemsiyesi altında toplatılan diğer mücadeleler yani antagonistik ilişkiler, meydana çıkma olanağı bulmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012: 253; 256-257). İşçi sınıfına ayrıcalıklı

rol veren eski sol anlayışın terk edilmesi ileri sürülse de işçi sınıfı mücadelesinin reddedilmediğini söyler Mouffe çünkü sorun işçi sınıfı mücadelesi değildir; mücadeleler içinde ayrıcalıklı bir yere sahip olmasıdır (Hansen ve Sonnichsen, 2014: 264). Demokrasi eşitlik, özgürlük ise liberalizm ile özdeşleştirilmektedir (Akıncı, 2011: 24). Öyleyse yeni toplumsal hareketlerin liberal eğilimler taşıdığı söylenebilir. Geleneksel sol anlayıştan uzaklaşılmasının olumlu olması Laclau ve Mouffe’u liberalizme yakınlaştırmıştır.

Yeni toplumsal mücadeleler, ileri sanayi toplumlarının diğer bir deyişle kapitalizmin her alana nüfuz ettiği toplumların ürünü olarak görülmektedir (Laclau ve Mouffe, 2012: 246; 249). Zaten refah devletlerinin öne çıktığı dönemde merkezin Avrupa olduğu unutulmamalıdır. Böylelikle radikal demokrasinin eylem alanı ileri sanayi toplumlarına sıkıştırılmakta, teori Avrupa’nın ötesini açıklamakta sınırlıdır.

E. Demokrasinin Radikalleştirilmesi

Sol bir projenin mümkün olabilmesi için yeni toplumsal hareketlerin sahiplenilmesi gereklidir. Sol, baskıya karşı demokratikleşme mücadelesinde çeşitli öznelerin eklenmesine karşı çıkmak yerine liberal-demokratik ideolojiyi kabul ederek mücadeleyi ileriye taşımalıdır. Klasik jakoben devrim anlayışından uzaklaşılmalıdır. Üretim araçlarının toplumsallaştırılması söz konusu olacaksa bile ayrıcalıklı bir özne adına değil; hegemonik mücadelede eklenmiş tüm kimlikler adına geçerli olmalıdır (Laclau ve Mouffe, 2012: 270-273). Solun liberal-demokratik projedeki konumu netleştirildikten sonra radikal demokrasiden bahsedebiliriz.

Mouffe’a göre siyasal, onların bizi yaratmasıyla alakalıdır. Biz-onlar ayrımını ortadan kaldırmak mümkün olmasa da çoğulcu demokrasi düzleminde bu ayrımı sürdürmek mümkün ve gereklidir (Mouffe, 110-111). Yukarıda da bahsettiğimiz gibi önemli olan antagonizmaları agonizmalara dönüştürmektir. Schmitt’in düşmansal antagonizmasının yerini; etik-siyasi ilkeler etrafında birleşmiş, yorumlama konusunda ayrılmış, hasımların olduğu agonizma almalıdır. Mouffe’a göre müzakereci demokrasi modelinde var olan tutkuların yok edilmesi amaçlanmaktadır. Oysa agonistik demokrasi, tutkuları demokratik ve çoğulcu bir şekilde sürdürmeyi hedefler. Tutkular Mouffe için demokratik hareketlenmenin lokomotifidir (Leggett, 2013: 306). Yani agonistik demokrasinin içinde hegemonik bir proje olan radikal demokrasinin tutkuları olacaktır, karşı-hegemonik projenin de fakat bu tutkular birbirlerini yok etmeye yol açmaz. Müzakereci demokrasinin ileri sürdüğü gibi rasyonel bir konsensüsün sağlanması hedeflenmemelidir çünkü böyle bir konsensüs yanılısamadan başka bir şey değildir ve ötekinin bertaraf edilmesiyle sonuçlanacaktır (Mouffe, 2001: 112-114). Sadece ülke içerisinde değil, uluslararası alanda da hegemonik bir çoğulluk öngörülmektedir. Hegemonik çoğulluk, demokrasi için şarttır (Çelik, 2019: 1075). Çoğulculuk müzakere ile eşdeğer görülmemekte; demokrasi, çatışmanın kabulü bağlamında ele alınmaktadır (Karadeniz, 2020: 6).

Radikal demokrasi projesinde sosyalizm ile demokrasi arasında bir eklenme söz konusudur. Sosyalizm, demokrasiye içkin olmakla beraber genel olarak anti-kapitalist mücadele, demokratik devrime içkindir. Anti-kapitalist mücadelenin kapsamı ise oldukça geniştir. Sadece emek-sermaye çelişkisi bağlamında ilerlememektedir (Laclau ve Mouffe, 1992: 31-33). Anti-kapitalist anlayışın, üretim araçlarının toplumsallaştırılmasıyla açıklandığı görülmektedir. Toplumsallaştırma özellikle bir sınıfın yararına değil; bütün özneler adına gerçekleştirilecektir. Yani üretim sürecinde bütün özneler söz sahibi olacaktır (Laclau ve Mouffe, 2012: 272-273). Radikal projenin sosyalizmde olduğu gibi nihai varacağı bir yer yoktur. Zaten komünizm, siyasetin sonu anlamına gelmektedir ve agonistik siyasetin amacı; toplumdaki mevcut ayrışmanın sürdürülmesidir. Öyleyse nihai varış noktasının olması mümkün değildir (Mouffe, 2015: 103-104). Bu durum salt komünizmin reddedilmesinden öte post-modern düşüncenin kesinlikten uzak, belirlemecilikten kaçınan yapısıyla alakalıdır.

Solun mevcut durumda eski söylemlerle hareket etmesi söz konusu olamaz çünkü hegemonya için farklı mücadelelerin eklenmesi eşdeğerlik zinciri gerekiyorsa çeşitlilik de kaçınılmaz olacaktır. Radikal demokraside evrensel homojenliğin yerini heterojenlik alır. Böylelikle klasik sol anlayıştan da kopulur çünkü klasik sol, evrensel homojenliği öne çıkarmaktadır (Laclau ve Mouffe, 2012: 291-292). Sol eğer yeni bir hegemonya tesis

etmek istiyorsa bunu işçi sınıfı öncülüğünde değil, farklı mücadeleleri bir araya getirebileceği eşdeğerlik zincirini kurabilmesiyle gerçekleştirebilecektir.

Klasik sol anlayıştan uzak durmalarına karşılık sağ-sol ayrımının ortadan kaldırılması gerektiği düşüncesi doğru bulunamaz. Özünde bu durum, siyasetin ortadan kaldırılmaya çalışılmasından başka bir şey değildir. Sağ-solu geleneksel anlamıyla ele almak gerekmez; agonistik kimlikleri tanımlamak açısından yeniden ele almak ve varlığını sürdürmek gereklidir (Mouffe, 2001: 126). Siyasal biz-onlar ile oluşuyorsa sağ-solun savunulması eskiye dönüşten öte olması gerekeni yeniden var etmek diğer bir deyişle kabullenmektir.

Radikal demokrasi projesinin ekonomi politikası nasıl olacaktır? Haklı olarak bu soru sorulabilir ancak net bir cevabı bulunmamaktadır. Yazarlara göre işçilerin çalışma zamanlarında yeniden bir düzenleme yapılmalıdır. Serbest piyasa yerine hem özel hem de kamunun etkin olduğu bir karma ekonomi savunulmaktadır. Üretimin toplumsallaştırılmasından ve bütün öznelerin bu toplumsallaşma neticesinde söz sahibi kılınmasındaki amacı da açıklar niteliktedir. Bütün özneler, kamunun dışında üretici konumda yer alabilecek özel özneleri de kapsamaktadır. Maddi zorluk yaşayanlara asgari bir gelirin sağlanması gerektiği düşünülmektedir. Bu ekonomik öneriler, refah devletine, radikal demokrasi perspektifinde yapılmış bir reform olarak tanımlanmaktadır (Mouffe, 2001: 135). Refah devletinde reformun öne sürülmesinin amacı bürokratikleşmenin önlenmesi midir? Devletin müdahalesi bir yerde olumsuzlanırken başka bir yerde reforma tabi tutulacak kadar değerli görülmektedir. Yazarların olgusal değerlendirmeleri tutarsızlık gösterebilmektedir.

RADİKAL DEMOKRASİYE YÖNELTİLEN ELEŞTİRİLER

Keyman'ın (1999: 11) demokrasiyi demokratikleştirme amacı güden bir kuramsal girişim olarak tanımladığı radikal demokrasiye çeşitli açılardan zengin eleştiriler yapılmıştır. Özellikle post-modern anlayışlarının sınırlılığı, Marksizm eleştirilerinin yetersizliği ve çağdaş dünyayı yorumlama biçimleri eleştirilerden kaçmamıştır. Bu eleştirilerin bazılarını aktarmak radikal demokrasinin çıkmazlarını anlamak açısından faydalı olacaktır.

Laclau ve Mouffe, radikal demokrasi projesini sabitlikten uzak, a priori varsayımlardan uzak tutmaya çalışsalar da kapitalizmi ele alış biçimleri sabit, siyaset-dışı özellikler taşımaktadır. Antagonizmanın olmazsa olmaz bir konumda bulunması da eleştirilerin temel noktalarından biridir (Çelik, 2010: 16-17). Bu açıdan radikal demokrasi projesinin mimarları, 'eski teori'lerin eleştirdikleri yönlerini istemeden de olsa yeniden üretmektedirler. Kapitalizmin, sol bir proje olarak sunulan radikal demokraside bir sorun olarak görüldüğü söylenemez. Yazarların anti-kapitalist yaklaşıma sahip olmalarından öte post-kapitalist bir toplum tahayyülü göze çarpar (Aktaran Kaygalak, 2001: 47). Marksistlerin kapitalizme yönelttikleri eleştirilere karşı, kapitalizmin yapısal değişikliklere gittiğini ileri sürerek eleştirilerin geçersizleştiğini söylemelerine rağmen herhangi bir yeni eleştiri öne sunamadıkları ortadadır. Liberal-demokratik değerlerin kabul edilmesine rağmen anti-kapitalist mücadelelerin de olabileceğinin iddia edilmesi bir çelişki değil midir? Liberal-demokrasinin değerleri, kapitalizmden bağımsız mıdır?

Devlet ve toplum tipine dair bir tasavvur ortaya koyulmamaktadır (Çelik, 2010: 17). Bildiğimiz anlamdaki toplumsal yapının artık değiştiğini net bir şekilde ileri süren yazarlar, yeni toplumsal yapıyı ifade etmekten kaçınmaktadırlar. Bunun yanı sıra devletin müdahaleciliğinin bürokratikleşmeye yol açtığı söylenmesine rağmen radikal demokrasinin devlete nasıl yaklaştığı belirsizdir. Devlet yerine teorilerini sivil toplum merkezli oluşturduklarından dolayı devlet, siyasal mücadelede bahsedilen bir özne değildir (Kaygalak: 2001: 49). Devletin klasik sosyalizm anlayışındaki gibi sönmelenmeyeceği açıktır. Varlığını koruyan devletin karma ekonomide rol üstleneceği dolaylı yoldan da olsa bahsedilir ancak devletin toplumsal yapıda nasıl bir konumda yer alacağı, hegemonik mücadelelere tepkisinin ne olacağı ya da çağdaş dünyada ne ifade ettiği belirsizliğini korumaktadır. Sungur Savran'a göre sol liberaller devletin sınıfsal doğasını kavramaktan uzak oldukları için devleti daha çok sınıflar-üstü bir yerde konumlandırmışlardır (1986: 24-25). Laclau ve Mouffe'un devlete bu perspektifte yaklaşmış olduğu öne sürülebilir.

Kimliklerin eylem yoluyla inşa edildiğini söylemek Leggett'e göre Mouffe'un yanlısıdır çünkü kimlikler herhangi bir eklemlemeden önce kültür içinde şekillenir. Yani kimliklerin karakteristiğinde eklemlemeden öte kültür önemli bir rol oynamaktadır (Leggett, 2013: 311).

Radikal demokrasinin bir diğer eksikliği ise örgütlenme modeli sunmamasıdır (Wiley, 2002: 487). Eski sol sıklıkla eleştirilmesine rağmen yeninin örgütsel düzenlemesiyle alakalı bir şey söylenmemesi büyük bir eksikliklerdir çünkü hareketlerin çoğalmasında örgütlenmeyle ilgilidir. Hegemonyanın tesisi için kurulacak eşdeğerlik zincirleri nasıl çoğalacak ya da yayılım gösterecektir? Laclau ve Mouffe'un bu konularda bir cevabı bulunmuyor.

Gülnur Savran'a göre Laclau ve Mouffe'un teorisi, Batı-merkezlidir ve kapitalizmin geliştiği toplumlardan temellenerek geliştirilmiştir (1992: 20-21). Mouffe'un radikal demokrasi projesinin gerçekleşebileceği alan olarak Avrupa'yı işaret etmesi bu doğrultuda değerlendirildiğinde şaşırtıcı değildir (Mouffe, 2015: 165). Conway ve Sing'e göre radikal demokrasi ile kastedilen özünde radikal liberal demokrasidir çünkü yeni bir toplum anlayışı koymak yerine Batı'nın liberal demokrasisinin radikalleştirilmesi tercih edilmektedir (2011: 692). Yazarların Batı kapitalizmini merkeze alarak teorilerini inşa etmesi, dünyanın geri kalanındaki kapitalist ilişkileri okuyamamalarına neden olmuştur. Öyleyse yazarların çizdiği kapitalizmdeki yapısal değişimlerin kritik öneme haiz olamayabileceği ortaya çıkar. Yapısal değişimler bu kadar önemli değilse Marksistlerin kapitalizme yönelttikleri eleştiriler tekrardan önem kazanmaz mı?

Radikal demokrasi projesinin agonistik demokrasinin içinde yer alan bir hegemonik girişim olduğundan ve agonistik demokrasinin antagonizmaların agonizmalara dönüştürüldüğü, hegemonya kavramının öne çıktığı bir model olduğundan yukarıda bahsettik. Mouffe, agonistik demokrasinin bir proje olarak ele alınmasının ve radikal demokrasi ile aynı anlama geldiğinin düşünülmesinden yanlı olarak bahsetmektedir. Agonistik demokrasi bir yaklaşım ya da model olarak ele alınırken radikal demokrasi, agonistik demokrasinin içinde yalnızca bir projeyi temsil etmektedir (Hansen ve Sonnichsen, 2014: 266). Mouffe her ne kadar hatalı duruma dikkat çekse de bu hatanın kaynağı agonistik model ile radikal demokrasi projesinin arasındaki ayrımın net bir şekilde çizilmemesinden kaynaklanmaktadır. Ayrımın net çizilememesi radikal demokrasiye, agonistik demokrasi modeli üzerinde kavrayış üstünlüğü sağlamasına yol açmıştır.

Laclau ve Mouffe her ne kadar Hegemonya ve Sosyalist Strateji'de ortaklaşa bir radikal teorisi ortaya atmış olsalar da kimi zaman birbirleriyle çelişmişlerdir. Örneğin, bir eserde biri demokrasinin sabit bir içeriğe sahip olmadığını söylerken diğeri demokrasiyi çatışmalara dayandırmaktadır (Kaygalak, 2001: 54). Özünde bu duruma yol açan sebep ise HSS gibi ortaklaşa eser vermemeleridir.

SONUÇ

Laclau ve Mouffe, sosyalizmin krizine bir çözüm aramaya çalışırken liberalizmin krizine liberal-demokratik çerçevede çözüm bulmuşlardır. Radikal demokrasi olarak ifade edilen bu projede siyasalın temelinde olan dost-düşman antagonizması, agonistik demokrasi bağlamında biz-onlar şeklinde yeniden kurgulanmakta ve agonizmaya dönüşmesi amaçlanmaktadır. Böylelikle çatışmaların olduğu, nihai bir uzlaşımın hedeflenmediği, belli ilkeler etrafında bir araya gelen tarafların hegemonya mücadelesi verdiği agonistik bir demokrasi alanı ortaya çıkmaktadır. Radikal demokrasi ise agonistik demokrasi alanının bir projesi olarak öne çıkmaktadır.

Çağdaş dünyada kimlikler öne çıkmakta ve siyasalın özneleri parçalı bir yapıdadır. Çeşitli kimliklerin ortak bir amaç doğrultusunda, söylem yoluyla birbirlerine eklemlemesiyle, yazarların deyimiyle eşdeğerlik zincirinin oluşturulmasıyla hegemonik mücadele ortaya çıkmaktadır. Özneler arasında bir çoğulluk vardır ve bu çoğulluk demokratikleşmenin derinleştirilmesinin önünü açmaktadır. Hegemonik mücadelenin mutlak kazananı yoktur, aynı zamanda mutlak öznesi de yoktur.

Projenin liberal-demokratik olduğundan bahsetmiştik. Ne liberalizm ne de demokrasi birbirinden ayrı düşünülmemektedir. Liberal kurumlar değerli görülür ve varlığının korunması amaçlanmaktadır. Radikal

demokrasi, sol bir proje olarak sunulsa da solun liberalleştirilmesinin gerekli olduğu yazarlarca defalarca tekrarlanmıştır.

Radikal demokrasinin nihai olarak varacağı bir nokta yoktur. Radikal demokrasi aracılığıyla kapitalizm dönüşüme uğratılmaktan öte demokrasi, yeni kapitalizme uygun bir şekilde kurgulanmaya çalışılır. Sınıfların merkezde yer aldığı, devletin burjuva görüldüğü klasik sol anlayışın ötesinde post-kapitalist dünyaya uygun 'çağdaş' bir liberal demokrasi ortaya koyulmaktadır. Demokrasinin radikalleştirilmesinden öte radikalliğin liberalleştirilmeye çalışıldığı bir teori olduğu ileri sürülebilir.

Demokrasinin her geçen gün sorgulandığı, liberal değerlerin ideolojik propaganda nesnesi haline getirilmenin ötesine geçmediği bir dünyada yeni bir anlayışın gerekli olduğu açıktır. Yazarlar kaygılarında haklı olsa da radikal demokrasi projesinin dünyada yaşanan krize cevap verip veremeyeceği belirsizdir. Kaldı ki projenin yalnızca Avrupa'ya dayandırılması da bunun göstergesidir. Yeni anlayışlar ortaya koyulmalıdır ancak bu sadece Batı-merkezli bir anlayışla, eski teorilerin post-modernizmi merkeze oturtarak olumsuzlanmasıyla olmamalıdır. Yine de radikal demokrasi projesinin yarattığı tartışmalar, getirdiği eleştiriler kıymetlidir. Yeni demokrasi anlayışları geliştirmedikçe, demokrasiyi retoriğe sıkıştırdıkça otoriterleşmenin kaçınılmaz olacağı açıktır.

KAYNAKÇA

- Adaklı, G. (2001). "Post-Marksizm'in Kuramsal ve Siyasal Açmazları". *Praksis*, (1), 13-32.
- Akıncı, A. (2011). "Demokrasi ve Liberalizmin Zorunlu Birlikteliği". *Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi*, 7(1), 7-28.
- Balanuye, Ç. (2018). "Agonistik Demokrasideki Kayıp Kavram: Bir 'Modus' Olarak Egemen". *Kilikya Felsefe Dergisi*, (1), 80-89.
- Batı, U. (2010). "Liberal Demokrasinin Dönüşümü ya da Post- Marksist Teorinin Zafiyeti: Radikal Demokrasi Projesinin Eleştirisi". *Akademik Bakış Dergisi*, (22), 1-20.
- Bernstein, E. (1899). *Die Voraussetzungen des Sozialismus und die Aufgaben der Sozialdemokratie*, Stuttgart: J.H.W. Dietz Nachfolg. (GmbH). <https://www.marxists.org/deutsch/referenz/bernstein/1899/voraus/index.html>
- Conway, J. ve Singh, J. (2011). "Radical Democracy in Global Perspective: Notes From The Pluriverse". *Third World Quarterly*, 32 (4), 689-706.
- Çelik, A. (2019). "Chantal Mouffe'un Agonistik Demokrasi Kuramına Eleştirel Bir Bakış". *KAÜİİBFD*, 10(20), 1062-1085.
- Duman, F. (2008). "Sınıf Siyasetinden Kimlik Siyasetine: Radikal Demokrasi ve Yeni Toplumsal Hareketler". *Demokrasi Platformu*, 4(15), 113-141.
- Hansen, A. D. ve Sonnichsen A. (2014). "Radical Democracy, Agonism and The Limits of Pluralism: An Interview with Chantal Mouffe". *Distinktion: Scandinavian Journal of Social Theory*, 15 (3), 263-270.
- Heywood, A. (2006), *Siyaset*, (Çev. Bekir Berat Özipek ve diğ.) Buğra Kalkan (Ed.), Ankara: Liberte Yayınları.
- Heywood, A. (2014), *Siyasi İdeolojiler: Bir Giriş*, (Çev. Özgür Tüfekçi), 8. Baskı, Ankara: Adres Yayınları.
- Kanatlı, M. (2014). "Chantal Mouffe'un Radikal Demokrasi Projesi Üzerine Bir Değerlendirme", *Tesam Akademi Dergisi*, 1 (2) . 115-135.
- Karadeniz, Y. (2020). "Jürgen Habermas ve Chantal Mouffe Okumalarıyla Müzakereci ve Çatışmacı Demokrasi Anlayışları: Karşılaştırmalı Bir Analiz". *Uluslararası Politik Araştırmalar Dergisi*, 6 (3), 1-13.
- Kardeş, M. E. (2015). *Schmitt'le Birlikte Schmitt'e Karşı*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Kaygalak, S. (2001). "Post-Marksist Siyasetin Sefaleti: Radikal Demokrasi". *Praksis*, (1), 33-59.
- Keyman, E. F. (1999). *Türkiye ve Radikal Demokrasi*. 1. Baskı, İstanbul: Sağlam Yayıncılık.
- Klein, Ansgar (2000), *Der Diskurs Der Zivilgesellschaft. Politische Kontexte und demokratietheoretische Bezüge der neueren Begriffsverwendung*, Münsteraner Diskussionspapiere zum Nonprofit-Sektor – Nr. 06, Münster.

- Köker, L. (1996), "Radikal Demokrasi", Diyalog, Sayı: 1, 110-118.
- Kundakçı, D. (2015). Pragmatizm Versus Post-Marksizm. İstanbul: Hiperlink Yayınları.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (1992). "Amasız Fakatsız Marksizm - Sonrası". Marksizm ve Gelecek, (5), 9-39.
- Laclau, E. ve Mouffe, C. (2012). Hegemonya ve Sosyalist Strateji (Çev. Ahmet Kardam). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Leggett, W. (2013). "Restoring Society to Post-structuralist Politics: Mouffe, Gramsci and Radical Democracy". Philosophy and Social Criticism, 39 (3), 299-315.
- Mouffe, C. (2001). Demokratik Paradoks (Çev. A. Cevdet Aşkın). Ankara: Epos Yayınları.
- Mouffe, C. (2015). Dünyayı Politik Düşünmek (Çev. Murat Bozluolcay). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mouffe, C. ve Laclau, E. (1998). "Kalpler, Zihinler ve Demokrasi". Birikim Dergisi, (113), 47-50.
- Okutan, Ç. (2006). "Post-Marksist Düşünce'de Radikal Demokrasi Projesi". Liberal Düşünce, 11(41-42), 87-99.
- Özdemir, G. (2013), "Farklılıkların Kesiştiği Coğrafyalar İçin Bir Öneri: Radikal Demokrasi", Yönetim ve Ekonomi, 20 (1), 73-93.
- Özkan, S. Ç. (2018). "Radikal Demokrasi Projesi ve Müzakereci Demokrasi". Yönetim Bilimleri Dergisi, 15(30), 231-252.
- Savran, G. (1992). "Marksizm ve Yeni Toplumsal Hareketler Tartışması". Sınıf Bilinci, (11), 6-27.
- Savran, S. (1986). "Sol Liberalizm: Maddeci Bir Eleştiriye Doğru". 11. Tez Kitap Dergisi, (2), 10-40.
- Schmitt, C. (2012). Siyasal Kavramı (Çev. Ece Göztepe). İstanbul: Metis Yayınları
- Schmitt, C. (2014). Parlamenter Demokrasinin Krizi (Çev. A. Emre Zeybekoğlu). Ankara: Dost Kitabevi Yayınları.
- Hobsbawm, E. (1996). Kısa 20. Yüzyıl 1914-1991 Aşırılıklar Çağı (Çev. Y. Alogan). İstanbul: Sarmal Yayınevi.
- Usta, S. ve Akıncı, A. (2012). "Müzakereci Demokrasilerde Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü". Paradoks Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 8(2), 83-98.
- Wiley, J. (2002). "The Impasse of Radical Democracy". Philosophy and Social Criticism, 28 (4), 483-488.